

فصل چهارم

پیشینه و مفاخر استان

درس دهم : گذشته استان و مراکز اولیه تمدن

میراث فرهنگی و تاریخی

وجه تسمیه قم

در رابطه با وجه تسمیه قم روایت‌های متعددی وجود دارد. یکی از روایت‌ها، وجه تسمیه قم را به قومی ایرانی نسبت داده است. اسم اولیه آن را به لغت فارسی قدیم «کومه» ذکر می‌کنند که بعدها به قم تبدیل شده است. هم‌چنین، گروهی معتقدند ساکنان اصلی این دیار را ایرانیان زرتشتی تشکیل می‌داده‌اند. آنان قبل از ورود اعراب و استقرار آنها، در کلبه‌های ساخته شده از نی زندگی می‌کردند که در اصطلاح اهل فارس، این کلبه‌ها را «کومه» می‌نامیدند؛ بعد از مدتی، با ورود اعراب و استقرار آنها در قریه‌های نزدیک به هم و پیوستن آنها به یکدیگر، قریه‌ها به شهر تبدیل شده که اسم یکی از این قریه‌ها، «کُمیدان» بوده است. کم کم کُمیدان به «کُم» و معرب شده آن «قُم» به کلیه قریه‌ها اطلاق شده است.

فعالیت

فعالیت گروهی ۴-۱

نظراتی مختلفی در مورد وجه تسمیه قم وجود دارد. در مورد این نظرها تحقیق کنید و در کلاس ارائه دهید.

سابقه تاریخی قم

سابقه تاریخی قم را می‌توان به سه دوره دسته‌بندی کرد :

الف) قم در دوران پیش از اسلام : قدمت سرزمین قم به دوره قبل از اسلام می‌رسد. وجود نام‌های اصیل ایرانی در روستاها و محله‌های قدیمی، دلیل محکمی بر قدمت تاریخی این سرزمین مانند وشنوه، فردو، کهک، کرمجگان، قبادزن، سلفچگان، هندیجان، مهرویان و گیواست. به استناد آثار و اشیای بازمانده و صراحت متون تاریخی، قم پیش از اسلام شهری معتبر بوده و این سرزمین از هفت هزار سال پیش مسکونی بوده است.

مقر اولیه شهر قم، محله «لب چال» امروزی است. این محل در روزگار باستان، ده یا دژی زرتشتی بوده است که «مِجَان» نامیده می‌شد. این مرکزیت تازمانی که مرکز شهر به کنار آستانه مطهر حضرت معصومه (س) منتقل شد، ادامه داشت. برخی از مورخان منشأ شهرنشینی را در شهر قم، وجود اراضی حاصلخیز، رود قمرود و منابع آب زیرزمینی در منطقه می‌دانند.

نام قم در شاهنامه فردوسی سه بار ذکر شده است. او شهر قم را در کنار شهرهای عصر پیشدادیان و کیانیان آورده است:

بفرمود تا عهد قم و اصفهان نهاد بزرگان و جای مهان
نویسد ز مشک و ز عنبر دبیر یکی نامه از پادشاه بر حریر

قم در زمان هخامنشیان منطقه‌ای آباد و وسیع بود و در حمله اسکندر مقدونی به ایران دچار ویرانی زیادی شد. بطلمیوس، جغرافی‌دان یونانی، نیز از قم یاد کرده است.

در اواخر دوره ساسانیان، قم از شهرهای نسبتاً بزرگ ایران بوده است. در شاهنامه کهن پارسی آمده است که قباد، پادشاه ساسانی، در هنگام بازگشت از جنگ با هیاطله (در شمال و شمال شرق ایران)، دستور آباد ساختن قم را داد. در زمان خسرو پرویز ساسانی هم قم شهری آباد بود و زعفران قمی شهرت داشت.

ب) قم در دوران پس از اسلام

مردم قم، مقارن با ظهور اسلام، آیین زرتشتی داشتند. در حمله اعراب مسلمان به ایران که به شکست حکومت ساسانی انجامید، مناطق ایران به تصرف اعراب مسلمان درآمد. قم نیز توسط سپاهیان اسلام فتح شد. پس از آن، قبایل متعددی از اعراب مانند آل قیس، آل مدیج، بنی اسد و ... به ایران آمدند و در منطقه قم ساکن شدند. وجود این خاندان‌ها در قم موجب گرایش مردم به دین مبین اسلام شد و قبیله‌های عرب به مرور زمان جزئی از ساکنان اصلی قم شدند و به زبان ایشان سخن گفتند و حتی زبان خود را فراموش کرده، به آداب و رسوم مردم بومی عمل کردند.

در سده‌های دوم و سوم هجری قمری، بسیاری از محدثان شیعه از این شهر برخاستند یا در آنجا اقامت کردند. علت این امر سخت‌گیری‌های زیادی بود که در سده‌های نخستین در شهرهای مختلف نسبت به طرفداران خاندان پیغمبر (ص) روا داشتند. در طول حکومت خلفای بنی امیه و بنی عباس، شهر قم با سرعتی شگرف توسعه یافت و به شکل یک سرزمین نیمه خودمختار درآمد. با تشریف فرمایی حضرت فاطمه معصومه (س) به قم در سال ۲۰۱ هجری قمری و در گذشت و خاک سپاری پیکر مطهر آن بانوی مکرمه در باغی معروف به «بابلان» – که آن زمان خارج از قم بود – مردم به تدریج مسکن خود را به آن آرامگاه و باغ نزدیک کردند.

پ) قم در دوران معاصر

اگرچه قم در طول تاریخ با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی و مذهبی همواره مورد توجه حاکمان کشور بوده و رویدادهای سیاسی مختلفی را در خود ثبت کرده است ولی شهر قم در دوران معاصر در تحولات سیاسی جامعه نقش اساسی داشته است؛ به گونه‌ای که در دوران انقلاب مشروطه، شهر قم پذیرای مردم و علما در مهاجرت کبرا بود و در گسترش انقلاب مشروطه نقش مهمی داشت و در دوران سلطنت پهلوی اول، علما و مردم قم به طور محسوس در مقابل خود سری‌ها و برنامه‌های ضد مذهبی وی ایستادگی و مقاومت کردند.

(ب)

(الف)

شکل ۱-۴- تصاویر تاریخی از شهر قم و حرم مطهر حضرت معصومه (س)

شکل ۲-۴- تصویر تاریخی از حرم مطهر حضرت معصومه (س)

در دوران سلطنت پهلوی دوم، قم به سنگر مبارزه فکری و مذهبی علیه سیاست‌های ضد مذهبی حکومت تبدیل شد. اولین جرقه انقلاب اسلامی در بهمن سال ۱۳۴۱ در شهر مقدس قم زده شد. مخالفت‌های علما و در رأس آنها حضرت امام خمینی (ره) با لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی، رفراندوم اصول ششگانه انقلاب شاه و لایحه کاپیتولاسیون، شهر قم را به پایگاه مبارزه علیه رژیم محمد رضا پهلوی تبدیل کرد.

شکل ۳-۴- سخنرانی پرشور امام خمینی (ره) در ۱۲ خرداد سال ۱۳۴۲

پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران، شهر قم به پایتخت مذهبی کشور تبدیل شده است و علما و مردم آگاه قم در تحولات سیاسی کشور نقش مهمی ایفا می کنند و همواره پشتیبان برنامه ها و اهداف انقلاب اسلامی هستند.

بیشتر بدانیم

آثار تمدن در استان قم

به جهت قدمت قم، آثار تمدن در سطح استان فراوان است. در این مبحث با سه مورد از آثار تمدن در استان آشنا می شوید:

۱- **تپه های تاریخی:** مهم ترین تپه های تاریخی در استان قم شامل تپه تاریخی صرم، قلی درویش و قره تپه است که به طور مختصر توضیح داده می شود.

الف) تپه های تاریخی صرم: تپه تاریخی صرم در جنوب استان (بخش کهک و در نزدیک روستای صرم) قرار دارد که شامل گورستانی تاریخی با قدمت ۳۵۰۰ ساله است. از این تپه، باستان شناسان تعداد زیادی ظروف خاکستری مانند کوزه، جام، قوری با لوله ناودانی، مهره های تزئینی از جنس سنگ های مختلف و اشیای آهنی و مفرغی کشف کرده اند (شکل ۵-۴). از شگفتی های این گورستان نحوه دفن مردگان به سمت شرق یا غرب است که اطلاعات فراوانی از نحوه زندگی ساکنان این منطقه ارائه می دهد.

ب) تپه قلی درویش: تپه تاریخی قلی درویش (شکل ۴-۴) در نزدیکی روستای جمکران قرار دارد. کشف سفالینه های نخودی رنگ در زیر لایه سفال های خاکستری نشان از وجود ساکنان بومی ایران در قبل از ورود آریایی ها در این منطقه دارد؛ زیرا پژوهشگران معتقدند ساکنان بومی فلات ایران قبل از ورود آریایی ها برای ساختن ابزار و

شکل ۴-۴- تپه تاریخی قلی درویش

شکل ۴-۵- آثار کشف شده در تپه تاریخی صرم

شکل ۴-۶- آثار کشف شده در قره تپه قمرود

ظروف از سفال‌های آجری و نخودی رنگ استفاده می‌کردند اما با ورود آریایی‌ها، سفالینه‌های خاکستری جایگزین آنها شد.

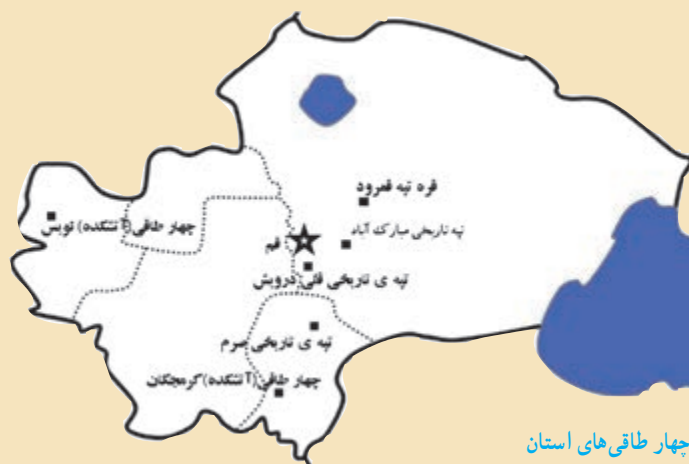
ب) قره تپه: قره تپه یکی از تپه‌های باستانی استان قم است که در ۲۲ کیلومتری شمال شرق شهر قم (نزدیک روستای قمرود) قرار دارد. در این تپه، بقایای قلعه کوچکی با حصار و برج، در چهار گوشه آن مشاهده می‌شود. کاوش‌های انجام گرفته در قره تپه نشان می‌دهد که حدود ۴ تا ۶ هزار سال قبل از میلاد مردمانی در این ناحیه زندگی می‌کردند و از وسائلی چون درفش استخوانی، کوزه و ظروف سفالی استفاده می‌کردند. کهن‌ترین آثار به دست آمده از این منطقه به دوران پارینه سنگی تعلق دارد و جدیدترین آن مربوط به دوران ناصرالدین شاه قاجار است (شکل ۴-۶).

۲- چهار طاقی یا آتشکده : چهار طاقی یا آتشکده از آثار به جای مانده دوران پیش از اسلام در سرزمین قم است که معروفترین آنها چهار طاقی نویس (شکل ۷-۴) واقع در بخش خلجستان (روستای نویس) و چهار طاقی کزیمجان واقع در جنوب استان قم (در روستای کرمجان) است که هر دو مربوط به عصر ساسانی است.

شکل ۷-۴- چهار طاقی (آتشکده) نویس در غرب استان

شکل ۸-۴- پراکندگی جغرافیایی تپه‌های تاریخی و چهار طاقی‌های استان

۳- سکه‌های ضرب شده : سرزمین قم از زمان‌های بسیار قدیم یکی از شهرهایی بوده که خلفا و پادشاهان در آن ضرب سکه می‌کردند. قدیمی‌ترین سکه ضرب شده در قم متعلق به سال ۱۶۰ هجری قمری به نام خلفای عباسی بوده و پس از آن، در قرن چهارم هجری به نام امیران سامانی است. در دوره تاریخی بعد مانند آل بویه، تیموریان، صفویه و قاجاریه نیز سکه‌هایی در قم ضرب شده است که نمونه‌هایی از آنها در موزه سکه متعلق به آستانه مقدسه حضرت معصومه (س) نگهداری می‌شود.

برای مطالعه

بزرگان قم در طول تاریخ

قم مرکز نشر فقه شیعه است. این شهر پس از اسلام جایگاه علم و پرورش علما بوده و دانشمندان بزرگی را تحویل جهان اسلام داده است.

بزرگان قم در طول تاریخ را می‌توان به سه گروه تقسیم کرد: الف) محدثان و فقها، ب) شعرا و سخنوران و پ) مورخان.

الف) محدثان و فقها: از مشهورترین فقها و علمای قم در قرون اولیه هجری می‌توان به آدم بن عبدالله اشعری از اصحاب امام صادق (ع) و عیسی بن عبدالله اشعری اشاره کرد. ابراهیم بن شعری، ابراهیم بن هاشم و ذکریا بن آدم بن عبدالله اشعری از بزرگان زمان خود بودند. از قرن چهارم هجری، دانشمندان و فقها و محدثان بزرگی از سرزمین قم برخاستند که عبارت‌اند از:

— محمد بن یعقوب کلینی، صاحب اصول کافی

— علی بن حسین بن موسی ابن بابویه

— محمد بن بابویه قمی معروف به شیخ صدوق (فرزند ابن بابویه) نویسنده کتاب «من لا یحضره الفقیه»

— ابن داود قمی

— شیخ عباس قمی، مؤلف کتاب مفاتیح الجنان

— قاضی سعید قمی.

علاوه بر علما و دانشمندان ذکر شده می‌توان به ابن ولید قمی، سید صدرالدین رضوی،

ملا محمد طاهر قمی، آیت الله حاج میرزا محمد فیض و میرزای قمی اشاره کرد.

ب) شعرا و سخنوران: در شهر قم در طول تاریخ پس از اسلام، شعرا و سخنورانی

زندگی کرده‌اند که در زیر به برخی از آنها اشاره می‌شود:

— میرزا حسین آشوب قمی از شعرای دوره ناصری

— میرزا ابوالقاسم قمی از شعرای قرن سیزدهم

— حضوری قمی از شعرای قرن دهم

— قاضی رکن الدین دعویدار قمی متخلص به دعوی از شعرای قرن ششم و هفتم

— خواجه مسعود قمی از شعرای نامدار نهم هجری.

پ) مورخان قمی: مشهورترین مورخان قمی که در زمینه شهر قم تحقیقاتی انجام داده‌اند، به شرح زیر است:

— حسن بن محمد قمی از دانشمندان نیمه دوم قرن چهارم هجری و نویسنده کتاب ارزشمند «تاریخ قم»

— قاضی احمد قمی نویسنده کتاب «خلاصة التواریخ».

حاج شیخ عباس قمی

بزرگان قم در دوره معاصر

در دوره معاصر، بزرگان زیادی در این سرزمین مقدس زندگی کرده‌اند که به چند نفر از آنها اشاره می‌شود: حضرت امام خمینی (ره) بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری مؤسس حوزه علمیه قم، علامه محمد حسین طباطبایی صاحب تفسیر ارزشمند المیزان، آیت الله مرعشی نجفی، آیت الله بروجردی، آیت الله گلپایگانی، آیت الله خوانساری، آیت الله بهاء‌الدینی، آیت الله اراکی، آیت الله صدر، آیت الله بهجت، آیت الله مشکینی و استاد علی اصغر فقیهی معلم و پژوهشگر برجسته. گفتنی است شهید مفتح، شهید مرتضی مطهری، شهید بهشتی، شهید آیت الله سعیدی و شهید حسین غفاری در راه پیروزی انقلاب اسلامی، به شهادت رسیدند.

آیت الله گلپایگانی

آیت الله مرعشی نجفی

آیت الله بروجردی

امام خمینی (ره)

شهید مطهری

آیت الله بهجت

علامه طباطبایی

آیت الله بهاء‌الدینی

آیت الله مشکینی

آیت الله سعیدی

شهید مفتح

شهید بهشتی

شکل ۹-۴- تصاویری از برخی شخصیت‌های بزرگ علمی و انقلابی استان قم در دوره معاصر

درس یازدهم : نقش استان قم در حراست از کيان

مرزهای جمهوری اسلامی ایران

ما در جنگ برای یک لحظه هم نادم و پشیمان از عملکرد خود نیستیم. «امام خمینی (ره)»

مردم قم همواره در طول تاریخ همراه با دیگر هموطنان خود به پاسداری از مرزهای کشور پرداختند. اما پررنگ‌ترین جلوه این پاسداری مربوط به دوران هشت ساله دفاع مقدس است.

فداکاری مردم قم در طول هشت سال دفاع مقدس را می‌توان در دو جبهه رزم و پشتیبانی خلاصه کرد :

الف) رزم در جبهه‌ها : در طول هشت سال دفاع مقدس، مردم غیرتمند قم در تمامی مراحل جنگ حضور فعال داشتند. در ابتدای جنگ و قبل از تشکیل یگان و منطقه‌بندی اعزام نیروها، هزاران نفر از مردم قم به جبهه‌های نبرد عزیمت کرده، در عملیات‌های مختلف شرکت کردند.

در آذرماه ۱۳۶۰، با تشکیل تیپ ۱۷ قم بیش‌تر نیروهای اعزامی از قم در این تیپ سازماندهی شدند و در عملیات‌های مختلف شرکت کردند که این تیپ در مرداد ماه ۱۳۶۱ هم‌زمان با آغاز فرماندهی سردار شهید مهدی زین‌الدین به تیپ ۱۷ علی بن ابی‌طالب - علیه السلام - تغییر نام داد.

بیشتر بدانیم

در آبان ماه ۱۳۶۱ با ایجاد تغییراتی در سازماندهی نیروهای سپاه، لشکر ۱۷ علی بن ابی‌طالب - علیه السلام - سازمان یافت و نیروهای اعزامی از استان قم به همراه چند استان دیگر در این لشکر سازماندهی شدند و به دفاع از میهن اسلامی پرداختند.

شکل ۱۰-۴: عزیمت رزمندگان استان قم به جبهه‌های جنگ

شکل ۴-۱۱- عزیمت رزمندگان روحانی به جبهه‌ها

شکل ۴-۱۲- گلزار شهدای قم

در طول جنگ حدود ۵۰/۰۰۰ نفر از استان قم به جبهه‌های نبرد اعزام شدند. از این تعداد، حدود ۶۰۰۰ نفر از رزمندگان قمی به شهادت رسیدند، ۱۲۷۰۰ نفر به افتخار جانبازی نائل آمدند و ۵۴۰ نفر نیز از آزادگان سرافرازند.

تعداد زیادی از جوانان قم نیز در یگان‌های مختلف ارتش به دفاع از مرزهای ایران اسلامی پرداختند که بیش از ۵۵۰ شهید ارتش از استان قم تقدیم نظام مقدس جمهوری اسلامی شد.

فعالیت ✓

فعالیت گروهی ۲-۴

به نظر شما، شهدا چه نقشی در شکل‌گیری وضع فرهنگی جامعه امروزی ما دارند؟

شکل ۴-۱۳- رزمندگان در جبهه نبرد «الشکر ۱۷»

علی بن ابی طالب علیه السلام»

طلاب و علمای قم در دفاع مقدس

نقش علما و طلاب در دفاع مقدس بر کسی پوشیده نیست. حضور مؤثر و فعال آنان در میدان رزم و در بُعد فرهنگی و تبلیغی نقش به‌سزایی در پیروزی رزمندگان اسلام داشته که در این راه بیش از ۳۵۰۰ شهید تقدیم کرده‌اند که از این تعداد بیش از ۳۰۰ نفر شهدای طلاب استان قم است.

جدول ۱-۴- شرکت لشکر ۱۷ علی بن ابی طالب در عملیات‌های آفندی و پدافندی در طول هشت سال دفاع مقدس

آمار شرکت در عملیات‌های آفندی (تهاجمی)	تعداد ۱۷ عملیات	آمار شرکت در عملیات‌های پدافندی	تعداد ۲۸ عملیات
شرکت فعال لشکر ۱۷ علی بن ابی طالب در عملیات‌های مهم در هشت سال دفاع مقدس			
فتح‌المبین (۱۳۶۱/۱/۱) - بیت‌المقدس (۱۰ و ۶۱/۱۲/۱۳) - محرم (۶۱/۸/۱۰) - والفجر ۸ (۶۴/۱۱/۲۱) - کربلای ۵ (۶۵/۱۰/۱۹) - والفجر ۱۰ (۶۶/۱۲/۲۵)			

شکل ۱۴-۴- اعزام طلاب به جبهه

بیشتر بدانیم

ب) پشتیبانی جنگ: یکی از شاخصه‌های دفاع مقدس مردمی بودن آن بود. نقش اقشار مختلف مردم در همه عرصه‌ها به‌خصوص حضور مستقیم در دفاع مقدس و پشتیبانی‌های مادی و معنوی از رزمندگان و میهن اسلامی نقش اساسی داشت که به اختصار می‌توان به نقش دانش‌آموزان، دانشجویان، فرهنگیان، بانوان، اصناف، بازاریان،

پزشکان، پرستاران، کارگران و... اشاره کرد. مساجد، حوزه‌های علمیه، پایگاه‌های بسیج، ادارات، کارخانجات و... هر کدام به سهم خود در جهت پشتیبانی از رزمندگان نقش داشته‌اند.

اعزام صدها کاروان کمک‌های مردمی به جبهه‌ها در طول دفاع مقدس از استان قم و کمک‌های مالی و تدارکاتی و همچنین تأمین هزینه سه روز جنگ توسط مردم قم و اسکان تعداد زیادی از مردم جنگ‌زده جنوب از جمله این پشتیبانی می‌توان اشاره کرد.

از جمله نهادهای دیگری که نقش به‌سزایی در جنگ و پشتیبانی رزمندگان داشت جهاد سازندگی بود که در ساخت راه‌ها، پل‌ها، خاکریزها و سنگرها همراه با مهندسی رزمی لشکرها در غالب گردان مهندسی رزمی ۱۹ حضرت معصومه (س)، یار و مددکار رزمندگان بود که در این راه مقدس ۵۸ نفر از جهادگران استان به فیض شهادت نائل شدند.

شکل ۱۵-۴ نقش جهاد سازندگی در هشت سال دفاع مقدس

پشتیبانی‌های دیگری که نقش مهمی در افزایش روحیه رزمندگان تأثیر زیادی داشت توسط مردم به شکل‌های مختلف صورت می‌گرفت که عبارت‌اند از:

- راه‌پیمایی و اعلام حمایت از رزمندگان
- برپایی مجالس تجلیل از شهدا و تشییع باشکوه بیکر پاک و مطهر شهیدان
- تکریم و تجلیل از خانواده‌ی معظم ایثارگران و شهدا
- برپایی مجالس دعا و اهدای نذورات در جهت پیروزی و سلامت رزمندگان اسلام
- بدرقه و استقبال از رزمندگان اسلام
- نوشتن نامه به رزمندگان توسط دانش‌آموزان
- سرکشی به خانواده‌های رزمندگان.

در طول جنگ تحمیلی، هرگاه حزب بعث عراق در مقابل رزمندگان دلیر ایرانی شکست می‌خورد ناجوانمردانه جنگ را با حمله موشکی و هوایی به مناطق مسکونی می‌کشید و بارها به مناطق مسکونی از جمله شهر مقدس قم حمله کرد. شهر قم ۲۷ مرتبه به وسیله حملات هوایی و موشکی مورد حمله قرار گرفت. بیشتر این حملات طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۶۷ صورت گرفت. خونین‌ترین حمله در تاریخ ۶۵/۱۱/۱ توسط هواپیمای عراقی مناطقی از سه راه بازار، خیابان آیت‌الله طالقانی، کوچه جوادالائمه در خیابان ۱۹ دی و چند نقطه دیگر مورد حمله قرار گرفت که سبب شهادت حدود ۱۵۰ نفر و مجروحیت حدود ۳۰۰ نفر از مردم بی‌گناه شد. در مجموع بیش از ۳۰۰ نفر از هموطنان در بمباران هوایی و موشکی به شهادت رسیدند.

نقش دانش‌آموزان در دفاع مقدس: دانش‌آموزان در دفاع مقدس نقش اساسی داشتند. تقدیم بیش از ۳۶ هزار شهید دانش‌آموز نشان از حضور پررنگ و تأثیرگذار دانش‌آموزان در جنگ تحمیلی دارد. دانش‌آموزان استان قم نیز دوشادوش دیگر رزمندگان با شرکت فعال در جبهه‌ها و تقدیم نزدیک به ۹۰۰ نفر شهید و همچنین معلمان و فرهنگیان قم با تقدیم ۱۰۶ شهید برگ زرینی در تاریخ پرافتخار مردم قم ثبت کردند. دانش‌آموز بسیجی شهید حسین فهمیده از استان قم (سراجیه) و دانش‌آموز شهید بهنام محمدی از خرمشهر به‌عنوان الگو و نمونه‌ای از رشادت‌ها و جانفشانی‌های دانش‌آموزان در دفاع مقدس‌اند. دانش‌آموزان عزیز بایستی با الگو قرار دادن شهدای دانش‌آموز ادامه‌دهندگان راه نورانی هم‌کلاسی‌های شهید خود باشند.

امام خمینی (ره) در خصوص شهید فهمیده فرمودند: رهبر ما آن طفل سیزده ساله‌ای است که با قلب کوچک خود که ارزشش از صدها زبان و قلم ما بزرگ‌تر است، با نارنجک خود را به زیر تانک دشمن انداخت و آن‌را منهدم و خود نیز شربت شهادت نوشید.

مقام معظم رهبری در خصوص شهید فهمیده فرمودند: شهید فهمیده حاصل تربیت صحیح اسلامی است.

شکل ۱۶-۴ گروه سرود مدرسه قطب راوندی ساعتی قبل از شهادت

سرداران و امیران شهید هشت سال دفاع مقدس قم: در بین سرداران شهید دفاع مقدس از قم می توان از: مهدی زین الدین، مجید زین الدین، اسماعیل صادقی، محمد بنیادی، اسماعیل دقایقی، جواد عابدی، علی اصغر امینی بیات، علی آخوندی، جعفر حیدریان، جواد دل آذر، سید محسن روحانی، علی اکبر نظری ثابت، سید محمد علوی، سید محمد میرقیصری، علی اسکندری، عباس حاجی زاده، مصطفی کلهری، محمد حسین کبیری، احمد کریمی، سرتیپ خلبان شهید عباس اکبری، شهید علی بیطرفان و شهید محمد حسن ترابیان نام برد.

شکل ۱۷-۴ فرماندهان و شهدای شاخص استان قم

شکل ۱۸-۴ گلزار شهدای امام زاده علی بن جعفر علیه السلام قم

شهدای گمنام : یکی از مکان‌هایی که مورد بازدید و زیارت مردم قم و زائران حرم مطهر حضرت معصومه (س) قرار می‌گیرد مرقد پاک و مطهر ۱۴ شهید گمنام در محل کوه خضر نبی (ع) است. این شهدا که در پایین کوه خضر به خاک سپرده شده‌اند یکی از میعادگاهها و زیارتگاههای مردم به‌شمار می‌رود که در هفته به‌خصوص شب‌های جمعه پذیرای تعداد زیادی از زائران و هم‌زمان شهدا و مردم استان و دیگر مناطق کشور است.

شکل ۱۹-۴ مرقد مطهر شهدای گمنام استان در دامنه کوه خضر نبی (ع)

فعالیت

فعالیت گروهی ۳-۴

- ۱- برای پاسداری از خون شهدای انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، چه کارهایی می‌توانیم انجام دهیم؟
- ۲- شما در پاسداری از خون شهدا چه کرده‌اید؟